

Лідія СУХИХ (Київ)

ПРО СФРАГІСТИЧНУ І НУМІЗМАТИЧНУ КОЛЕКЦІЇ ВАДИМА МОДЗАЛЕВСЬКОГО

Інтерес до творчого доробку Вадима Львовича Модзалевського (1882–1920) з часом тільки зростає. Почавши ще у підлітковому віці вивчати свій козацький родовід, він упродовж життя не тільки не втратив інтересу до цієї теми, але перетворив її на сенс свого життя, розвинув і розширив сферу дослідження географічно – до меж півночі Лівобережної України (т. зв. Малоросія), хронологічно – у рамках існування автономної Козацької держави (середина XVII – остання чверть XVIII ст., з перед- і післяісторією), ставши визначним фахівцем з історії та взаємозв'язків українських козацько-старшинських родів. Фактично продовжив справу О. Лазаревського, який заклав підвалини української генеалогії, однак далеко випередив його. Поряд з ним упродовж усього творчого життя були однодумці й друзі, які теж мали козацько-старшинське коріння і активно співпрацювали на теренах української генеалогії. Найперше варто назвати П. Дорошенка (1858–1919), В. Лукомського (1882–1946), Г. Нарбути (1888–1920), хоч коло таких людей було ширшим¹.

Як один з першопрохідців в українській генеалогії, В. Модзалевський з необхідності наростив визначну матеріальну базу для своїх наукових розробок. Поступово сформувався його велетенський архів, значною мірою використаний у двох основних виданнях, “Малороссийском родословнике” (далі – Родословник) та “Малороссийском гербовнике” (далі – Гербовник), що стали справою його життя, а згодом – пам'ятником їхньому авторові². Значущості та інформативності цих видань не втрачено; більш того – не перевершено дотепер.

Крім загальних історичних знань, генеалогічні заняття вимагали поглиблених знань з геральдики, отже – й зі сфрагістики, далі – з джерелознавства, мистецтвознавства і т. д. Квартири, у яких В. Модзалевський мешкав у Чернігові, а згодом у Києві, згідно з документальними свідченнями, перетворилися на бібліотеку з історії України й генеалогії, на архів з великою

¹ Див. про це: Білокін С. Чернігівсько-петербурзький історичний гурток (1908–1917) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. праць. – К., 2003. – Ч. 10. – Част. 2: Пам'яті Михайла Брайчевського. – С. 288–298.

² Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – К., 1908–1914. – Т. 1–4; К.; СПб., 1998–2004. – Т. 5. – Вип. 1–5; Лукомский В. К., Модзалевский В. Л. Малороссийский гербовник с рисунками Егора Нарбути. – СПб., 1914.

картотекою козацько-старшинських прізвищ, а також на музей з колекцією пам'яток української старовини й мистецтва. У складі цієї колекції виділялися вироби з гутного скла та порцеляни, межигірський фаянс, столові прибори з коштовних металів, килими, портрети гетьманів і старшини тощо³. В. Модзалевський виявляв інтерес і до гербових екслібрисів, деякі з них збереглися⁴. Звертаємо увагу на той факт, що такі вироби зазвичай прикрашалися гербами власників.

Основним джерелом формування архіву й поповнення колекції старожитностей слугували надходження від представників козацько-старшинських родів, які потрапляли в коло інтересів В. Модзалевського, що, зокрема, засвідчено численним листуванням між ними⁵. Зібрану інформацію блискуче використано, зокрема, в Гербовникові. Як відзначив український сфрагіст В. Гавриленко, у виданні, окрім гербів, подано короткі описи тих печаток (разом їх близько 130), які слугували єдиним джерелом при визначенні офіційно не затверджених гербів, а також тих, які підтверджували давність користування емблемами, що увійшли до гербів козацької старшини⁶. У передмові до Гербовника чітко сформульовано перелік джерел, використаних при його створенні: 1) це ті, що їх надали представники окремих родів; 2) зображення давніх гербів на пам'ятках мистецтва і побуту “Старой Малороссии”; 3) печатки та їхні відтиски, переважно XVII і XVIII ст., – в основному вони належали до зібрань П. Дорошенка та В. Модзалевського, а доповнені печатками з рукописного відділення Музею українських старожитностей В. В. Тарновського, архіву Чернігівського дворянського зібрання тощо. І ще відзначено, що Гербовником зібрану інформацію далеко не вичерпано⁷.

Сформований В. Модзалевським архів, у складі якого є колекція історичних документів XVII–XIX ст., достатньо добре зберігся дотепер, хоч і не без втрат і взагалі наслідків усіх лихоліть XX ст. Насамперед, йдеться про загальну для українських архівів, зокрема козацької доби, міграцію та розпорошення історичних документальних комплексів у межах і навіть поза межами України, що є однією з найболючіших проблем української історичної науки й архівної справи. Ці процеси особливо активно відбувалися у 20-х – 30-х роках XX ст., а також під час і після війни 1941–1945 рр., однак є негативні приклади й більш пізнього часу. Робота щодо виявлення розпорошених по різних сховищах архівних фондів і створення на основі цих виявлень відповідних довідників (при цьому не може бути й мови про якісь нові переміщення документів!) є актуальним завданням сучасної української архівістики. Вивчення історії формування архівних фондів та їхніх переміщень з метою реконструкції архівної спадщини дещо активізувалося після

³ Національна бібліотека України ім. Вернадського. Інститут рукопису (далі – НБУВ. IP). – Ф. 12. – Спр. 668–672; Ф. 103. – Спр. 1.

⁴ Там само. – Ф. II. – Спр. 18980.

⁵ Див. про це: Лобко Н. Внесок В. Л. Модзалевського в розвиток української генеалогії: методика складання родоводів українського дворянства // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – Львів, 2006. – Вип. V. – С. 39–40.

⁶ Гавриленко В. Шлях до сфрагістики. – К.; Львів, 2004. – С. 76.

⁷ Лукомский В. К., Модзалевский В. Л. Малороссийский гербовник... – С. XXII.

запровадження в дію кількох архівних програм, зокрема програми “Архівні зібрання України” та, в її складі, серій “Спеціальні довідники”. Ефективним у цьому напрямі видається створення міжархівних описів на окремі фонди як кінцевого результату вивчення їхнього первісного складу, причин і шляхів розпорошення та встановлення місць зберігання їхніх окремих частин. Співробітники Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (далі ЦДІАК України) з цією метою, як приклад, опрацювали особовий фонд Івана Михайловича Каманіна (1850–1921), архівіста, багаторічного очільника Київського центрального архіву давніх актів (далі КЦАДА), розпорошеного по кількох сховищах. Пропозиції щодо створення міжархівного опису на цей фонд представлено у травні 2015 р. на одній з конференцій⁸. Проблемами розпорошення архівних і бібліотечних фондів також переймаються співробітники Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі НБУВ.ІР)⁹.

Між названими двома сховищами – ЦДІАК України та НБУВ.ІР, теж з різних причин, відбувався стихійний розподіл частин окремих фондів, що значно затримувало й утруднювало належне їхнє опрацювання. В такому стані опинилася й архівна спадщина В. Модзалевського. Найбільша її частина зберігається в НБУВ.ІР – в окремому фонді XII, а також у I–III відділах (комплексних фондах). Загальний обсяг облікованих документів становить 8102 од. зб. і дві авторські картотеки (збереглися не повністю) – прибіл. 10 тис. карток. Детальну характеристику складу цього зібрання надано кількома дослідниками¹⁰.

Порівняно невеликий фонд В. Модзалевського є в ЦДІАК України (ф. 856; 80 од. зб.; 1889–1924 рр.). Цю частину особового фонду представлено щоденниками за 1896, 1908–1911, 1917 рр., записками, листуванням тощо¹¹. Однак у названому архіві зберігається ще один фонд, який дотепер не пов’язувався з архівним зібранням В. Модзалевського. Після поглибленого вивчення його складу й змісту з’явилися вагомі підстави вважати основну частину фонду теж належною до вказаного зібрання. Йдеться про ф. 2212, Колекція печаток

⁸ Сухих Л., Вовк О. Розпорошення архівних фондів: пошук і знахідки (на прикладі особового фонду І. М. Каманіна) // Архіви-наука-суспільство: шляхи пошуку взаємодії: Матер. Всеукр. (з міжнародною участю) наук.-практ. конфер., присв. 20-річчю Українського науково-дослідного ін-ту архівної справи та документознавства: (Київ, 21–22 травня 2015 р.). – К., 2015. – С. 168–171.

⁹ Див., напр.: Мишук Г. А. Бібліотечні колекції з історії нумізматки XIX – початку XX ст. у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історія формування та сучасний стан: Автореф. дис. ... канд. іст. н. – К., 2004.

¹⁰ Белоконь С. Генеалогические материалы в архиве В. Л. Модзалевского // Археографический ежегодник за 1979 год. – М., 1981. – С. 266–273; його ж. Матеріали з історії мистецтва в архіві В. Л. Модзалевського // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 186–210; Лобко Н. Внесок В. Л. Модзалевського в розвиток української генеалогії... – С. 35–44; Ковтун М. Генеалогічні дослідження Вадима Львовича Модзалевського // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2007. – Т. 15. – С. 193–203; Томазов В. Внесок Вадима Модзалевського у розвиток генеалогії // Там само. – С. 193–196 та ін.

¹¹ Належні до архівної спадщини В. Модзалевського документи необхідно системно виявляти і в інших архівосховищах, найперше Чернігова та Санкт-Петербурга.

XVI–XX ст. У його складі 183 од. зб. з 234-ма печатками за другу половину XVI – 20-ті роки XX ст. Колекцію сформовано на основі фонду “Сургучеві печатки (зразки)”, переданого в Центральний державний історичний архів УРСР у м. Києві (далі – ЦДІА УРСР у м. Києві) з Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР (далі – ЦНБ АН УРСР)¹² згідно з актом № 73 від 22 червня 1973 р., а також з 83-х необлікованих справ, виявлених в архіві.

У результаті науково-технічного впорядкування цих двох груп справ складено опис на 176 од. зб. новосформованого ф. 2212, Колекція печаток XVI–XX ст. Це підтверджено актом від 25 грудня 1987 р. (в ньому надходження з ЦНБ АН УРСР вже названо розсипом, а не фондом). Колекцію поповнено у 1991, 1992 і 1995 рр., коли до неї було включено ще 7 од. зб. (загальна кількість – 183). Змістовно колекція поділяється на дві частини: основна – печатки, інша, невелика – це графічні зображення (естампи) й друкарські відбитки монет.

Про печатки. Насамперед, відмітимо, що термін “печатка” у сфрагістиці використовується у двох значеннях: 1) власне штемпель (матриця); збереглися в незначній кількості; 2) відтиски цих штемпелів, саме вони слугують предметом дослідження. У Гетьманській Україні, за висновком дослідника І. Ситого, найбільшого поширення набули прикладні паперово-воскові та сургучеві печатки¹³. За способом прикладання печатки у фондї поділяються на: сургучеві (переважно червоного кольору; є кілька печаток-пломб з чорного сургучу), відтиснені на папері, у паперових кустодіях, а також графічні копії (малюнки тушшю або олівцем, перебиті).

Опис ф. 2212 має суто обліковий (інвентарний) характер. Значну кількість печаток укладачі опису атрибутували тільки частково чи зовсім не змогли цього зробити: вжито або заголовки “Печатка невстановленої особи (установи)”, або у них наведено тільки ті відомості, які вдалося розшифрувати (вензелі, абрєвіатури, ініціали, зображення людей чи предметів, написи єврейською або арабською мовами тощо). Незрозумілими є принципи формування й облікування одиниць зберігання, застосовані укладачами опису, насамперед щодо груп печаток, відтиснутих на єдиному носії (картон, фанера, папір)¹⁴.

¹² У 1970-х – 1980-х рр. з ЦНБ АН УРСР до ЦДІА УРСР у Києві кількома партіями було передано на впорядкування й подальше зберігання величезний масив документів. Таке рішення мало на меті завершити процес відновлення (облікування, описання) зруйнованої війною 1941–1945 рр. української архівної системи, що надто затягнувся з багатьох, переважно об’єктивних причин. Зокрема, тоді в архів надійшов масив розсипу під умовною назвою “Волинський музей”, у складі якого й були згадані сургучеві печатки. На наш погляд, позитивність такого рішення знівельовано поглибленням розпорощення документів і заплутаності у фондуванні.

¹³ Див.: *Ситий І.* Козацькі печатки Гетьманщини (середина XVII – XVIII ст.). За архівними матеріалами Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського: Автореф. дис. ... канд. іст. н. – К., 2002, а також інші численні публікації цього автора.

¹⁴ Аби упередити подальші критичні зауваження, варто нагадати собі й іншим, що в радянські часи у школах історію України викладали тільки окремими розрізненими вкрапленнями у загальному курсі історії СРСР; В. Модзалевський, якщо й згадувався у якихось виданнях, то виключно як український історик буржуазно-ліберального напрямку, а про українську сфрагістику не допускалося й згадок. Обійдемося тільки одним

Укладачі опису схилялися до думки, що в основу архівної колекції, включеної у ф. 2212, покладено частину сфрагістичної збірки історика, нумізмата й колекціонера К. Болсуновського (1838–1924). Основою такого припущення, ймовірно, послуговував документ, вміщений у описі під № 85–95, який, безсумнівно, належить цьому колекціонерові. Це подвійний друкарський бланк, оформлений художніми рамками і написами “Коллекция К. В. Болсуновского” з числа тих, що він замовляв для власної колекції, з 11-ма печатками на ньому. Однак вважаємо, що ця одиниця зберігання, а також деякі інші, належні К. Болсуновському, є тільки одним зі вкраплень у ф. 2212 (див. про це далі). Інших припущень щодо походження колекції укладачі опису не навели. Єдина згадка про В. Модзалевського є у примітці до заголовка спр. 155 як про можливого автора бібліографічних заміток зі сфрагістики і геральдики (правильне припущення; див. про це далі). Також у примітці до спр. 79 (“Печатка м. Прилуки”, малюнок тушшю) укладачі опису назвали можливим автором цього малюнка Г. Нарбута (належав до найближчого оточення В. Модзалевського).

Ми ж висловлюємо тверде переконання, що основою ф. 2212 є частина великого сфрагістичного зібрання В. Модзалевського, і для такого твердження є достатньо доказів. Наведемо кілька з них, основні.

Відомо, що В. Модзалевський, досліджуючи власний родовід і не знайшовши документального підтвердження сімейній легенді про належність свого роду до давнього шляхетського походження герба Гербурт, почав відлік з першого достовірного представника роду – топальського сотника Стародубського полку Федора. Водночас дослідив родовід стародубського полковника Тимофія Олексійовича (Тимошенка, Тимоша Олексіва), з роду якого походила дружина Федора¹⁵. Так от: саме відтиск печатки полковника, датований 1688 р., зберігається у ф. 2212 під № 106. На жаль, печатки Федора Модзалевського у фонді не відмічено, однак маємо певну надію відшукати її серед неатрибутованих печаток.

Досліджуючи родинні зв'язки свого роду, В. Модзалевський поступово вийшов за межі Стародубщини, поширивши свої дослідження на значну територію Лівобережної України. Як уже згадувалося, у Гербовнику він описав бл. 130 козацьких печаток, що стосуються Стародубського, Чернігівського, Ніжинського, Прилуцького, Полтавського, Гадяцького, Переяславського та ін. полків. Наведемо тільки деякі з усіх опублікованих дослідниками відомостей про кількість цих печаток, зокрема, належних представникам нижчої ланки полково-сотенного управління. У Гербовнику є, зокрема, відомості про 30 печаток сотників (1675–1784), 10 печаток бунчукових товаришів (1729–1786),

прикладом. У 1973 р. вихід у світ уже підготовленого збірника “Середні віки на Україні” було заборонено ідеологічним відділом ЦК КПУ. У цьому збірникові мала вийти й стаття В. Гавриленка “Українська сфрагістика кінця XIX – початку XX ст.” (див. про це: *Гавриленко В.* Шлях до сфрагістики. – С. 80).

¹⁵ Див. про це: *Томазов В.* Внесок Вадима Модзалевського у розвиток генеалогії. – С. 193–196; *Ковтун М.* Генеалогічні дослідження Вадима Львовича Модзалевського. – С. 196–203.

Про сфрагістичну і нумізматичну колекції Вадима Модзалевського

2 – військових товаришів (1695–1765), 7 – городових отаманів (1666–1723), 2 – знатних військових товаришів (1715–1719)¹⁶.

Відповідно у ф. 2212 зберігаються: печатки 12-ти сотників за 1669, 1688–1734 рр. (од. зб. № 105, 107–109, 112, 114, 117, 123, 126, 136, 139, 140), 1 – бунчукового товариша (№ 134, 1723 р.), 1 – військового товариша (№ 137, 1724 р.), а також 4 печатки городових отаманів (№ 110, 118, 120 і 129), 5 – війтів (№ 111, 121, 122, 140, 141 (сотник і війт); тобто тенденція простежується. Крім уже згадуваної печатки Тимофія Олексійовича, є й належні ще одному стародубському полковникові – Михайлові Миклашевському (№ 124, 1703 р.), а також переяславському полковнику І. Гулаку (№ 125, 1715 р.). В опис включено також печатки сотень і сотенних міст та містечок окресленого нами географічного регіону; значна частина їх стосується м. Стародуба і Стародубщини.

В. Модзалевському належить пріоритет в оприлюдненні першої жіночої печатки, належної Ірині Жоравці¹⁷, що поклато початок розробленню жіночих ліній спорідненості. Відтиск цієї печатки на папері, вирізаний прямо з документа, вміщено в описі під № 132: “Печатка дружини новгород-сіверського сотника Лук’яна Жоравки”, однак упорядники опису датували її 1723 р. (Лук’ян Жоравка, родич стародубського полковника Тимофія Олексійовича, згідно із сучасними даними, був новгород-сіверським сотником у 1696–1709 рр., а стародубським полковником у 1709–1719 рр.). Під № 142 описано печатку Софії Томарівни Дуніної (1741 р., малюнок тушшю). Є також зображення на кальці печатки гетьманової Ганни Хмельницької (№ 103, малюнок тушшю). Підсумовуючи цю групу доказів, зазначимо, що у ф. 2212 зберігається частина печаток з колекції В. Модзалевського, зокрема, з відібраних для публікації в Гербовникові (орієнтовно це номери за описом 62–84, 104–142).

Достатньо переконливі, на наш погляд, висновки вдалося зробити, розглянувши носії, на яких прикріплено відтиски печаток, а також записи, залишені на цих носіях поряд з деякими відтисками. Наведемо тільки окремі з них. Частину відтисків на червоному сургучі закріплено на трьох планшетах, фактично це дві звичайні прямокутні картонки (№ 1 і № 2) та шматок фанери (№ 3). На планшеті № 1 закріплено 28 печаток (їх з не дуже зрозумілих міркувань укладачі опису розділили на 7 од. зб.); на планшеті № 2 закріплено 42 печатки (од. зб. № 8–44); на планшеті № 3 – 7 печаток (№ 45–49). Переважну більшість з них атрибутовано тільки частково. За невеликим винятком, їх датовано ХІХ ст. З повністю описаних відзначаємо печатку Домової канцелярії гетьмана Кирила Розумовського (од. зб. № 1, включає 5 варіантів за 1750–1765 рр.), печатки родини Репніних-Волконських (од. зб. № 3 і 5, 17 варіантів, ХІХ ст.). Щодо способу закріплення відтисків на планшетах – з обережністю наводимо дві версії. Перша – їх відтиснули з допомогою матриць. Такі матриці, наприклад, у значній кількості мав у

¹⁶ *Ситий І.* Старшинські печатки мазепинської доби // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха: Зб. наук. пр. – К., 2008. – С. 209, 211.

¹⁷ Там само. – С. 210.

своєму розпорядженні П. Дорошенко; дотепер така колекція зберігається у Чернігівському історичному музеї імені В. В. Тарновського¹⁸. Відомо також, що колекція печаток і сигнетів (перснів) В. Лукомського включала близько 100 матриць гербових печаток¹⁹. Усе ж більше схиляємося до другої, на перший погляд малоймовірної, версії: всі ці відтиски з обережністю було знято прямо з документів і закріплено на планшетах.

Але найбільший інтерес для нас становлять п'ятизначні номери (11573–11650, з великими лакунами), проставлені власником колекції поряд з відтисками 43-х печаток на планшетах № 1 і 2. Подібну нумерацію поряд з відтисками маємо ще у 9-ти випадках, тільки у 6-ти з них попереду цифрового позначення номера проставлено малу літеру “i” з крапкою (i.). Кожну з цих печаток наклеєно на окремих квадратах м'якого картону чи звичайного паперу, відтиски переважно нечіткі або пошкоджені. Це од. зб. № 50, нерозшифрований напис єврейською мовою – (i. 11425), 5 од. зб. з печатками київських цехів – № 57 (i. 11827), № 58 (i. 11830), № 59 (i. 11841), № 60 (11836), № 61 (11825), а також 3 одиниці зберігання з відтисками печаток, датованих 1918 р. – № 97 (i. 12629), № 98 (i. 12617) та № 99 (i. 12621). Певним ключем до розгадки таємниці цієї нумерації може слугувати документ – автограф В. Модзалевського під назвою “Печатки на документах Київ[ського] Центр[ального] Архіву”, на якому він проставив 29 номерів (у межах 339–2556) навпроти виявлених печаток²⁰. Поки що складно вирішити, до чого саме ці номери прив'язують печатки. Згадка про застосування В. Модзалевським нумерації на окремих документах з проставлянням відповідного номера на картках чи розписах є у публікації Н. Лобко²¹. Відомим є і той факт, що, не включивши у Родословник посилань на джерела (інакше б це значно збільшило обсяг видання), дослідник стверджував, що при потребі зможе швидко вказати необхідне джерело²². Найбільш застосовуваним способом при цьому слугує перехресна нумерація підготовчих матеріалів. Отже, є певні підстави вважати цю групу печаток теж належними до сфрагістичної колекції В. Модзалевського. Остаточо це можна вирішити після повного

¹⁸ *Ситий І.* Каталог матриць особистих печаток XVII – початку XX ст. Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського // *Скарбниця української культури: Зб. наук. пр.* – Чернігів, 2007–2008. – Вип. 10. – С. 22–29; *його ж.* Металеві матриці печаток, штампів та штемпелів II–XX ст. // *Там само.* – 2009. – Вип. 11. – С. 94–104. Див. також ін. численні публікації цього автора стосовно печаток, що зберігаються в Чернігівському історичному музеї.

¹⁹ Див. про це: *Пашков А. М.* В. К. Лукомский и Археологический институт // <http://sovet.geraldika.ru/article/6036/>.

²⁰ НБУВ.ІР. – Ф. II. – № 18980 (тривалий час справа зберігалася у ф. I під № 12199, згодом вважалася відсутньою). Цей перелік виявлених у КЦАДА печаток датовано в межах 1669–1756 рр. В ньому згадано імена гетьмана П. Дорошенка, а також Танського, Золотаренка, Гуляницького, Лісовського, Солонини, Стефана Яворського та ін.; вказано міста – Ічню, Київ, Козелець, Прилуки, Стародуб (цього міста – 3 печатки).

²¹ *Лобко Н.* Внесок В. Л. Модзалевського в розвиток української генеалогії... – С. 41.

²² *Оглоблин О.* Микола Василенко й Вадим Модзалевський // *Український історик.* – 1966. – № 10. – С. 12.

Про сфрагістичну і нумізматичну колекції Вадима Модзалевського

їхнього описання. Варто тільки відзначити той факт, що В. Модзалевський цікавився історією київських цехів.

Дещо детальніше зупинимося на темі: “В. Модзалевський і КЦАДА”. Дослідник багато працював у цьому архіві під час військової служби в Києві (1902–1906), навіть спробував перейти сюди на постійну роботу, подавши 1906 р. заяву на конкурс на заміщення посади помічника архіваріуса КЦАДА²³. Однак життя внесло власні корективи у ці плани, й після звільнення в листопаді 1906 р. з тижневого ув’язнення В. Модзалевський переїхав з Києва до Петербурга. А щодо загальної кількості виявлених ним у КЦАДА печаток – питання залишається відкритим: зокрема це стосується од. зб. № 160 “Печатки цехів м. Кам’янець-Подільського” (8 печаток, відтиски на сургучі)²⁴. З обережністю також припускаємо, що од. зб. ф. 2212 під № 53, 55, 156–159, 165, 166, 169–175 (можливо, й інші) можуть належати до фондів КЦАДА. Це або печатки, що відпали від документів, або відтиски на залишках документів, або тільки паперові кустодії. Справа № 175 – це печатка КЦАДА. Однак вірогідно й те, що такі включення в колекцію зроблено архівістами через неможливість визначити їхню належність до первісних фондів.

І ще про одне дещо незвичне свідчення, що вказує на власника колекції. Деякі відтиски печаток закріплено на розрізаних на квадратики зворотах чистих бланків Бібліотечно-архівного відділу Секретарства освітніх справ Генерального секретаріату України (у 1918 р. В. Модзалевський тут працював). Кожен бланк поділено на 6 квадратиків так, що на один з них штамп бланка потрапив цілком. Наводимо цей текст:

Генеральний секретаріат
України

Секретарство
справ освітніх

Відділ Бібліотечно-Архівний
Київ
_____ дня 191__ року
№

Саме на таких квадратах зі штампом наклеєно печатки за номерами в описі: 74 (II варіант), 102, 122 та ін. Але й квадратики з використаних бланків без штампів теж не складно визначити за структурою, кольором паперу тощо (напр., за описом це № 63, 64, 67–74, 80–83, 103–108, 121, 123–125 та ін.).

²³ Висновок комісії див.: Київський центральний архів давніх актів. 1852–1943: Зб. документів: У 2 т. – К., 2002. – Т. 1 / Упоряд. Л. А. Сухих, В. В. Страшко. – С. 310–311. Вся справа: Держархів м. Києва. – Ф. 16. – Оп. 441. – Спр. 159; на арк. 77 автограф В. Модзалевського – прохання від 4 листопада 1906 р. про надання йому посади.

²⁴ Цікаву інформацію про печатки 12-ти ремісничих цехів м. Кам’янець-Подільського див.: *Гавриленко В.* Шлях до сфрагістики. – С. 167.

Ще частину відтисків печаток закріплено на аркушах в клітинку, деякі вирізано прямо з документів, у такому разі папір цього документа інколи слугував основою, а інколи – його все ж закріплювали на додатковому аркушику. Замальовки печаток (їх у ф. 2212 порівняно небагато) виконано переважно на папері (в лінійку, звичайному, цупкому), кілька (напр., № 100, 103, 142) – на кальці, прозорій або жовтого кольору. До частини замальовок зроблено примітки (переважно рукою В. Модзалевського), причому колір чорнила теж може слугувати підказкою.

Результативним виявилось порівняння складу ф. 2212 ЦДІАК України зі вмістом спр. 18980 ф. П НБУВ.ІР під назвою “Печаті та автографи” (56 арк.). Фактично це розсип, який В. Модзалевський тільки почав систематизувати й описувати і який за змістом ідентичний колекції ф. 2212 ЦДІАК України. Деякі печатки закріплено на цупкому папері, зокрема на зворотах візитних карток (арк. 19, 24). Є багато окремих відтисків, вирізаних з документів. У спр. 18980 зберігаються розрізнені конверти з печатками-пломбами (подібний конверт є у ф. 2212 під № 170). Є підписи (автографи), скопійовані на жовту кальку або зрізані з документів (арк. 40–46), а також екслібриси, в т. ч. з бібліотеки П. Дорошенка (напр., в межах арк. 29–39).

З аналізу використаних В. Модзалевським “підручних” матеріалів для оформлення колекції напрошується припущення: він упорядковував її в останні роки життя в Києві. Паперовий голод, що розпочався у 1918–1920 рр., а в подальшому став величезним лихом і загрозою для архівів (йдеться про переробку “макулатури”), змушував оформляти таку дорогу для нього колекцію у спосіб, до якого б він не вдався в інші часи.

І ще одна ремарка. Не варто надто дивуватися такому поведженню В. Модзалевського з документами, абсолютно неприйнятному тепер – коли він розрізав оригінали, відокремлюючи потрібну йому частину. Діючи Правила користування архівними документами формувалися упродовж дуже тривалого часу. А головне – В. Модзалевський мав у своєму розпорядженні величезний масив документів, наданий йому представниками українських козацько-старшинських родів, відомості про предків яких було вміщено в Родословникові. Підтвердженням цьому слугує велике за обсягом листування між названими сторонами. Безумовно, що В. Модзалевський скрупульозно провів експертизу наданих йому документальних скарбів. Її результатом стала створена ним і збережена дотепер унікальна колекція історичних документів XVII–XIX ст. Без сумніву, потрібні йому відтиски печаток він брав з т. зв. масових документів. І то не заради колекціонування як такого, але для створення джерельної бази для розвитку української геральдики.

Про сліди нумізматичної колекції у ф. 2212 ЦДІАК України. Охарактеризуємо ще одну групу справ, включену у названий фонд, і порівняємо з тематично схожими, що зберігаються в НБУВ.ІР в архівній збірці В. Модзалевського. Більшість цих справ з обох сховищ включають таблиці – тематично підібрані зображення монет (античних, східних, російських тощо), виготовлені друкарським способом. Частину їх зібрано в альбоми, інші зберігаються як розсип – окремими аркушами. Є й розрізані поштучно, деякі з них наклеєно

в зошити. Однак впадають в око й відмінності, які не дозволяють вважати всі ці справи належними якомусь одному колекціонерові.

Отже, документи з НБУВ.ІР – ф. І, спр. 12222 (частина справи, виділена в окрему папку) і ф. ІІ, спр. 18198–18214 (фактично продовження попередньої) є, безумовно, належними В. Модзалевському й відображають його нумізматичні заняття (захоплення). Йдеться насамперед про 7 зошитів звичайного формату в синій обкладинці з наклеєними заголовками. З них (переважно окремо) формували свої нумізматичні колекції брати-підлітки Всеволод (1879 р. н.) і Вадим (1882 р. н.) Модзалевські упродовж 1891, 1893, найбільше – 1894 і 1895 рр. Збереглася чимала кількість автографів братів. У справах, зокрема, є красиві замальовки монет, виконані Вадимом на жовтій кальці. Вважаємо, що це було їхнім юнацьким захопленням, а роздруківки з відбитками монет тоді, як і тепер, можна було придбати у відповідних крамницях. Можливо, дослідниця Г. Міщук мала більше документальних свідчень, стверджуючи про існування масиву нумізматичних рукописів – описів каталогів монет з нумізматичної колекції Всеволода і Вадима Модзалевських²⁵.

У ЦДІА УРСР справи з нумізматики потрапили (про це вже йшлося) з ЦНБ АН УРСР як розсип у складі фонду під умовною назвою “Волинський музей”. Під час створення й упорядкування ф. 2212 їх було включено в опис під № 151, 152, 153, 154, 155, а також 179 (пізніше включення 1992 р.) З них лише справа 155, Бібліографічна картотека зі сфрагістики й геральдики (її чомусь датовано кінцем ХІХ ст.) беззастережно належить до архіву В. Модзалевського (визначено, зокрема, за почерком і змістом справи, яка складається з 18-ти аркушів чорнових записів). Решту одиниць зберігання – це друкарські зображення (естампи) монет, варто фахово перевірити для підтвердження належності колекціонерові К. Болсуновському, найперше порівняти їх з уже згадуваною спр. 85–95 ф. 2212, що, безсумнівно, становить фрагмент його сфрагістичної колекції (оформлення, почерк, колір чорнила, місце придбання альбомів для колекції тощо). Звертаємо увагу на спр. 154, Каталог монет давньої Греції, Риму та елліністичних країн. Це опис монет (без зображень) французькою мовою. Відомий факт досконального володіння цією мовою К. Болсуновським. Він мав широкі зв’язки з зарубіжними антикварами, у т. ч. французькими²⁶.

Для довідки: у ЦДІАК України окремого фонду К. Болсуновського тепер немає. Відомо про існування з 1931 р. такого фонду під № 370 у КЦАДА (42 од. зб.). Однак більшість цих документів зазнала непоправних фізичних руйнувань (ймовірно, у 1941–1945 рр.), тому окремі документи, що збереглися, у 1951–1952 рр. включено у ф. 223, Колекція “Нова серія”, а власне фонд К. Болсуновського перестав існувати²⁷. Відомості про діяльність

²⁵ Міщук Г. А. Бібліотечні колекції з історії нумізматики... В авторефератах дисертацій, зазвичай, не наводяться посилання на джерела.

²⁶ Детальніше про К. Болсуновського і його архів див.: Булатова С. О. Огляд родового архівного фонду Болсуновських у зібранні Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2003. – Вип. 8. – С. 113–125.

²⁷ Див.: ЦДАВО України. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1318. – Арк. 6; спр. 1842. – Арк. 15–16; Оп. 2. – Спр. 281. – Арк. 8; ЦДІАК України. – Ф. 237. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 55.

К. Болсуновського за 1903–1910 рр. як члена ради Київського відділу Російського військово-історичного товариства збереглися у фонді цього відділу, зокрема тут є належний йому документ з зображеннями монет²⁸.

Слід зазначити, що переважна більшість включених у ф. 2212 відтисків печаток потребує спеціальної реставрації; надалі необхідно виготовити футляри для кожної одиниці зберігання (тепер більшість з них вкладено у звичайні конверти). Реставраційні роботи, а також удосконалення (фактично створення) опису фонду з проведенням попередньої експертизи потребує значних коштів. З цих об'єктивних причин виходить, що колекція ще деякий час буде недоступною для дослідників у читальному залі ЦДІАК України.

Підтвердження або спростування окремих з наведених у статті основних доказів стосовно первісної належності колекції В. Модзалевському стане можливим тільки в результаті поглибленого вивчення й архівного упорядкування фонду. Сподіваємося на достойне використання цієї частини наукового спадку В. Модзалевського при подальшому вивченні історії національних елітних родів.

Лідія Сухих (Київ). Про сфрагістичну і нумізматичну колекції Вадима Модзалевського

На прикладі документальної збірки В. Модзалевського, стихійно розділеної між двома архівосховищами, показано негативні наслідки розпорошення й, таким чином, руйнації багатьох фондів для розвитку української історичної науки та архівної справи. У статті наведено докази первісної належності основної частини ф. 2212, Колекція печаток XVI–XX ст. (ЦДІАК України) до сфрагістичної збірки В. Модзалевського. Водночас висловлено припущення, що його нумізматичні зацікавлення були лише підлітковим захопленням і, на відміну від сфрагістичних уподобань, не переросли у серйозне зацікавлення у зрілому віці. Звернено увагу на те, що у названому ф. 2212 можуть зберігатися документи, належні нумізмотові К. Болсуновському.

Ключові слова: розпорошення архівних фондів, генеалогія, геральдика, сфрагістика, козацькі печатки, колекціонування.

Lidiia Sukhykh (Kyiv). Vadym Modzalevsky's Sphragistic and Numismatic Collection

Studying Vadym Modzalevsky's documental collection, which was divided into two archival depositories during the Soviet time, the author illustrates the negative effects of the rupture and, thus, the destruction of many depositories for the development of Ukrainian historical science and archival affairs. The depository no. 2212, with its collection of seals of the seventeenth and twentieth century of the Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv belonged to the previously united Modzalevsky's archive. The author considers if Modzalevsky was only interested in numismatics during his teenage years contrary of his in contrast to his longer term sphragistic interests. The documents of Bolsunovsky, a well-known numismatist, could also be preserved at the depository no. 2212.

Keywords: archival depository, genealogy, heraldry, sphragistic, Cossack seals, collection.

²⁸ Там само. – Ф. 1196. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 26.